

**Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»**

Шабанов Михайло Олександрович

УДК 323.2:572.028(043.5)

Антропологічний чинник у розвитку політичних процесів

Спеціальність 23.00.02. – політичні інститути та процеси

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі політології Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник:

кандидат філософських наук, професор
ПОДМАЗКО Євген Артемович,
Одеський національний університет
ім. І. І. Мечникова,
професор кафедри політології

Офіційні опоненти :

доктор політичних наук, професор
ВАРЗАР Іван Михайлович,
Національний педагогічний університет імені
М. П. Драгоманова,
професор кафедри політичних наук

кандидат політичних наук, доцент
ШИПУНОВ Генадій Володимирович
Львівський національний університет імені Іванка
Франка,
доцент кафедри історії та теорії політичної науки

Захист відбудеться 26 червня 2013 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.06 в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 55.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий 24 травня 2013 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

С. І. Ростецька

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Необхідність дослідницької та аналітичної роботи в даному напрямку обумовлена соціально-практичним значенням феномену людини політичної та її суб'єктності у впливі на політичний розвиток та безпосередньої участі у ньому. Виявлення антропологічних чинників у політичних процесах підтверджує, що вони мають не одноманітні походження та закономірно можуть розвиватися у різноманітних напрямках, створюючи особливу площину, що природньо відрізняється від інших соціально-політичних утворень. Подібні дослідження необхідні не лише для конструювання теоретичних концепцій у політичній науці, але й для вироблення практичних рекомендацій щодо діяльності людини у реальному політичному процесі, поза лише окреслених теоретично конструкцій сучасного політикуму. Так як саме антропологічне дослідження передбачає аналіз як на індивідуальному, так і на груповому рівні, з фіксацією особливих рис, що їх вносить людина у навколишнє політичне життя. У більш широкому діапазоні важливість розвитку демократичного процесу, передусім на пострадянських теренах, обумовлює інтерес до цілого ряду різних за суттю політичних систем та режимів, включаючи й ті, що поєднують фактично нав'язані демократичні настанови з суто традиційним місцевим патріархальним устроєм, що політично розвиваються за власним, обумовленим культурно та історично, шляхом. Щодо більш звуженого діапазону, то дане дослідження частково базується на осмисленні управлінської, публічної, кадрової політики у процесуальному розрізі та безпосередній оцінці самих політичних кадрів, що сприяють або саботують розвиток політичних процесів.

Не менш актуальним залишається питання політичної свободи особистості, збереження її громадянських та власне політичних прав у сучасному суспільстві і державі, співвідношення людини та держави в умовах ринку та глобалізаційних змін, кризи ідентичності сучасної людини політичної. Свобода інтерпретується сучасними дослідниками як основна родова ознака людини в цілому та людини політичної зокрема. Прояви родової природи людини політичної залишаються майже не погодженими з практичною площиною розвитку демократичного процесу через апріорну інваріантність базових елементів, що скоріше тяжіють до тіньової реалізації. Тому констатація проявів свободи чи її відсутності, як протилежної тенденції у різноманітних політичних процесах, не менш актуальна для дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана на кафедрі політології Інституту соціальних наук Одеського національного університету ім І. І. Мечникова в рамках комплексної науково-дослідної теми кафедри «Дослідження політичних аспектів адаптаційних практик у перехідних суспільствах» (№ держреєстрації 0111U006703), одним з виконавців якої є дисертант.

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є вплив антропологічного чинника на розвиток політичних процесів, його особливості

та перспективи подальшого прояву. Для реалізації поставленої мети необхідно було вирішити наступні дослідницькі **задачі**:

- проаналізувати стан розробки проблеми в межах сучасної політичної науки;
- з'ясувати зміст, особливості та умови розвитку сучасних політичних процесів у антропологічному вимірі;
- дослідити основні методологічно-концептуальні підходи у політико-антропологічному вимірі;
- проаналізувати специфіку інтеракції антропологічного чинника у політичних процесах та просторі;
- з'ясувати роль антропологічної проекції політичної дії / взаємодії в процесуальній площині розвитку;
- визначити домінуючі політико-антропологічні типи у сучасному політичному процесі;
- з'ясувати основні політико-антропологічні складові розвитку політичних процесів з огляду на різноманітність їх реалізації;
- розкрити сутність загального впливу та значення антропологічного чинника на прикладі розвитку виборчого процесу.

Об'єктом дослідження є розвиток політичних процесів як суспільно-політична дія / взаємодія.

Предметом дослідження є сучасний антропологічний чинник розвитку політичних процесів.

Методи дослідження. При дослідженні обраної проблематики використано цілий комплекс різноманітних методологічних підходів. Так, використано міждисциплінарний підхід, який закономірно поєднує такі наукові дисципліни як політологія, політична антропологія, культурологія, політична соціологія, політична психологія, політична філософія, біополітика та інші. З огляду на спрямованість дисертаційного дослідження на проблематику «політичного розвитку», була використана, в тому числі, діалектична методологія з її законами та принципами розвитку, взаємозалежності, детермінізму явищ політичного життя. В цьому ж контексті репрезентований загальноцивілізаційний підхід, обумовлюючий розгляд важливих елементів у суспільно-політичному розвитку. З огляду на важливість розвитку та трансформації різноманітних стійких форм політичної субстанції, автор дослідження звертається до інституційного підходу. Крім того, використані елементи порівняльного політичного аналізу та парадигмально-компаративістського методу до вивчення еволюції політичних процесів та окремих інститутів, які мають потестарні витоки та формують собою базову платформу будь-якої з сучасних політичних систем.

При дослідженні використовувались різноманітні загальнонаукові методи, серед яких аналіз, синтез, індукція, дедукція, наукова рефлексія, аналогія та інші. Були використані і прикладні методи: біографічний метод, контент-аналіз документів та статистичних даних, метод типологізації, вторинний аналіз, метод моделювання, тобто побудови моделей-психотипів сучасного політично-активного індивіда, що традиційно проявляє амбівалентність у власному

практичному прояві в політичній сфері, фактор-аналіз: синтезуються емпіричні дані щодо впливу так званого людського чинника на сучасні політичні процеси. Використовувався також описовий метод для розкриття базових елементів в реалізації політичної дії/взаємодії, розкритті феномену політичної та державної влади через взаємодію між політичною елітою та народом, бюрократією та народом. Для визначення стадій сучасного політичного процесу було використано метод структурного аналізу.

Використання методу системного аналізу дозволило побудувати єдиний погляд щодо комплексу проблем й виявити його найбільш сутнісні сторони, простежити їх взаємозалежність та взаємообумовленість як у історичній ретроспективі, що, безумовно, є важливим при звертанні до політогенезису, так і в сучасних умовах. Феномен людини політичної розглядався у дослідженні як цілісна система, тому принциповим було використання синергетичного методу.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена як сукупністю задач, так і способами їх розв'язання.

Вперше:

для дослідження природи та сутності розвитку політичних процесів використано політико-антропологічний підхід, що складається з трьох базових дискурсів: політико-філософського, політико-біологічного та соціально-антропологічного. Обґрунтовано, що феномен «людини політичної» є ідеальною конструкцією для аналітичної роботи з виявлення причин виникнення девіативних тенденцій у розвитку політичних процесів. Визначено, що розгортання впливу антропологічного чинника на політичні процеси відбувається на двох базових рівнях: метарівні розвитку політичних процесів та рівні інтеракції біологічного та соціального у розвитку політичних процесів;

визначені сутнісні характеристики та роль особливих антропогенних просторів як площини, необхідної для розвитку будь-якого політичного процесу у сучасній політичній системі; встановлено зв'язок між даними просторами та особливостями розвитку політичних процесів, формуванням демократичних, авторитарних та тоталітарних політичних режимів.

Удосконалено:

визначення основних структурних елементів, що складать антропологічний чинник у розвитку політичних процесів, причини впливу антропологічного чинника на сучасний політичний процес, взаємозв'язок антропологічного чинника та фіктивних політичних інститутів. Вони виступають у якості результату деструктивного впливу;

обґрунтування, що антропологічний чинник безпосередньо впливає на показники політичної стабільності у перехідних суспільствах, відтворюючи специфічні відносини між державними та різноманітними недержавними структурами. Він носить перманентний характер та надає основу для подальшої трансформації політичних інститутів. Встановлено високий рівень когерентності в проявах політичної активності між даними політичними інститутами та окремими їх представниками;

Дістало подальший розвиток:

визначення антропологічного чинника як складової розвитку процесів демократизації на пострадянському просторі;

розуміння нелегального характеру впливу даної складової та її специфіка. Обґрунтовано, що більшість структур, як суб'єктів реалізації антропологічного чинника, мають закритий характер, переслідуючи переважно кланові, корпоративні чи вузькогрупові інтереси. Кадрова політика таких структур та підзвітних осередків державної влади базується в більшості на принципах персональної залежності та особистої відданості. Встановлено, що дії даних суб'єктів сучасних політичних процесів відбуваються переважно поза правовим полем та загалом сприяють деградації політичної системи. Загальний зміст діяльності розкривається у явищі політичної злочинності;

підхід, що розвиток сучасного виборчого процесу на пострадянському просторі обумовлений впливом авторитарного синдрому, елементів патерналістської політичної культури, персоналізації державної влади, патронажно-клієнтних відносин, реалізацією корупційних схем та наявністю надвпливових тіньових центрів прийняття політичних рішень у державі. Вагомим проявом процесійної реалізації даних елементів в Україні є використання централізованого адміністративного ресурсу на всіх етапах та рівнях політичних виборів в умовах псевдогромадянського контролю.

Практичне значення одержаних результатів закономірно обумовлене науковою новизною і сукупністю поставлених задач та засобами їх розв'язання. Основні положення та висновки дисертаційної роботи можуть використовуватись при подальших дослідженнях політичних змін та наданні практичних рекомендацій щодо базових або родових основ поведінки «людини політичної», яка бере участь у політичних процесах, при цьому свідомо або несвідомо сприяючи прогресивним інтенціям. Можливо також спрогнозувати кінцеві результати такої участі та закономірності організації й освоєння політичного простору як ймовірної матриці політичного розвитку, детермінованої антропогенним впливом конкретної людини, або визначеної групи протягом певного часового проміжку. Теоретичні узагальнення, висновки і пропозиції дисертації можуть бути матеріалом для подальших наукових досліджень та дискусій щодо напрямків вдосконалення політичних технологій, прийняття політичних рішень тощо.

Головні положення та висновки даного наукового дослідження можуть бути корисними при розробці певних тем з політології, спецкурсів з політичної антропології, політичної психології, політичної філософії тощо, навчально-методичних програм, посібників та довідкової літератури.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження викладалися на міжнародних та всеукраїнських конференціях, «круглих столах» і щорічних професорсько-викладацьких конференціях ОНУ імені І. І. Мечникова: Основні положення дисертації викладені автором у виступах на науково-практичних конференціях: «Соціально-політична інтеграція: локальний, регіональний і глобальний виміри» (Одеса, 2009 р. та 2011 р.), Всеукраїнській науковій конференції «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (Дніпропетровськ, 2011 р.) Міжнародній науково-

практичній заочній конференції «Регіональне застосування наукових знань» (Горлівка, 2012 р.). Результати дисертації доповідались на аспірантських та методологічних семінарах кафедри політології Інституту соціальних наук Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи знайшли відображення у 6 наукових публікаціях, які надруковано у фахових з політичних наук виданнях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, восьми підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 208 сторінок. Список використаних джерел містить 237 найменувань (20 сторінок).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** сформульовано основну наукову проблему дослідження, обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, мету та задачі роботи, визначено методологічну основу дисертації, розкрито наукову новизну, подано відомості про апробацію теоретичних положень дослідження, його структуру та обсяг.

У **Розділі 1. «Теоретичні підстави антропологічного виміру політичних процесів»** – розкрито ступінь наукової розробленості теми дисертаційного дослідження, проаналізовано основні науково-методологічні підходи, визначено основні підстави антропологічного виміру розвитку сучасних політичних процесів.

У *підрозділі 1.1 «Базові напрямки політико-антропологічного підходу до політичних процесів»* розкрито ступінь наукової розробленості теми дисертаційного дослідження, увагу зосереджено на вузлових аспектах проблеми. У дослідженні представлено декілька основних дискурсів: політологічний, політико - філософський, політико-етнографічний (політико-потестарний), біополітичний або політико-біологічний. Інтерес для автора представляє проблематика перманентного впливу тіньових структур соціуму на політичні процеси та відтворення архаїчних моделей політичної поведінки (Ж. Баланд'є, В. В. Бочаров, М. Годел'є, Л. Є. Куббель, Н. Н. Крадін, В. О. Тишков). В цьому контексті проблематику впливу етнічних детермінант проаналізовано В. О. Тишковым, кланових – В. В. Бочаровим, Н. Н. Крадіним, сучасних патронажно-клієнтних відносин - М. Н. Афанас'євим. Політико-культурна складова розглянута у роботах Е. Я. Баталова, М. Й. Варія. Проблематику формування та впливу політичної злочинності проаналізовано російським дослідником П. О. Кабановим. Серед українських дослідників аспекти проєкції в політиці проаналізовано Е. А. Афоніним, політичні складові корупції – О. М. Костенко, тіньові політичні процеси та феномен адміністративно-економічних кланів проаналізовано О. О. Долженковим, вплив адміністративного ресурсу – Н. А. Ніколаєнко.

У підрозділі 1.2 «Особливості антропологічного виміру політики» визначено основні параметри у виявленні та систематизації антропологічних відхилень у розвитку сучасних політичних процесів. Сучасний політико-антропологічний вимір найбільш повно розроблений зарубіжними дослідниками. Частина українських досліджень, які сприяли би формуванню тих або інших теоретичних положень є дуже незначною. Її характерною місцевою специфікою є тісний зв'язок з етнополітологічними та етнопсихологічними дослідженнями (Г. М. Редькіна). Малі етноси з особливостями їх організації та історичний шлях української нації – два питання що супроводжують сьогодні сучасну вітчизняну політико – антропологічну теорію. Аналіз впливу антропологічного чинника на розвиток політичного процесу починається з побудови теоретичної основи – антропологічної парадигми.

У висновках до першого розділу узагальнено викладений матеріал та зазначено, політичний процес як такий цілком можна проаналізувати тільки завдяки комплексному вивченню так званого «людського фактору» на противагу використанню лише окремих системних, інституціональних підходів тощо. За основу беруться напрацювання зарубіжних та вітчизняних соціальних та політичних антропологів та політологів, що виокремлюють цілу низку політичних інститутів як центрів оформлення політичної влади та політичних процесів, що мають в більшості тіньовий, латентний характер, але є стійкими до соціально-політичних та культурно - історичних змін, різноманітних адаптивних практик сучасності.

У Розділі 2. – «Методологія антропологічного дослідження політичних процесів» визначено методологію дисертаційного дослідження та сформульовано його базові принципи. Розглянуто особливості декількох основних методологічних підходів, які розкривають сутність аналізованих у роботі явищ. Серед них: системний, структурно-функціональний, порівняльний, соціокультурний підходи тощо.

У підрозділі 2.1 «Методологія з'ясування метарівня політичного процесу» визначено, що метарівень політичного процесу – це політико-культурна складова, яка присутня в межах антропологічного виміру сучасного політичного процесу. Вона є невід'ємним елементом та досить часто виражається у міфологізації та ритуалізованості будь-якого політичного процесу у перехідному суспільстві. Ритуальні дії слугують закріпленням соціального статусу політичних акторів, виводять їх на вищий рівень соціального сприйняття. Метарівень політичного процесу також необхідно розглядати як генетичну пам'ять людини політичної, детерміновану природою соціальності, стрижень, глибинну причину політичної активності, прагнення домагатися політичної влади. Більшість проявів метарівня в сучасних умовах є прихованими. Особливою представляється роль соціального міфу як явища, включеного в процес цивілізаційного розвитку як частини метарівня. Символі-тотеми можуть доповнювати метарівень на глобальному, регіональному та локальному (місцевому) рівнях. Найбільш відчутним вплив тотемізму є на розвиток місцевих політичних процесів. Символьне та сюжетне оформлення

політики є одночасно й вихідна точка процесу розвитку як такого й ідеалізація кінцевого результату політико-процесуальної динаміки.

У підрозділі 2.2 «Методологія з'ясування механізму інтерації біологічного і соціального у розвитку політичних процесів» розглянуто специфіку взаємодії біологічних та соціальних елементів у розвитку політичного процесу. Політичні процеси в контексті біологізаторської концепції зведені до природної боротьби за виживання, що пов'язане з домінуванням над менш здібними (сильними або пристосованими) індивідами. Даний погляд представлений у роботах В. Р. Дольника, Ю. П. Денисова, Т. С. Гузенкової та ін. Визначено, що біологізму в розвитку політичних процесів властива односпрямованість власного впливу, необоротність, що у свою чергу спричиняється перенесенням твердого біологічного детермінізму на відносно нестійкий політичний процес.

Розкрито специфічний рівень співвідношення детермінуючих соціальних та біологічних елементів у розвитку політичних процесів, визначено баговекторний вплив та перманентну обумовленість розвитку кожного окремого політичного процесу в певному суспільстві вродженими біологічними елементами родової природи людини. Ряд сучасних дослідників осмислюють політичні процеси в контексті біологізаторської концепції, що, однак, не заважає їм залучати до досліджень дані культурно-антропологічного спектру та поєднувати концептуальні положення до загальної системи координат розгляду проблеми. Перші – основа родової природи людини політичної; другі – набуті в результаті процесів соціалізації та політичної соціалізації, суспільні умовності, норми політичної поведінки, які представляють собою поверхневий рівень родової природи homo politicus.

У висновках до другого розділу узагальнено викладений матеріал та зазначено, що метарівень розвитку політичних процесів визначається культурно-ідеологічними детермінантами в межах конкретного соціально-політичного середовища. Він має глибоке ментальне та етнокультурне коріння. Тому представляється доцільним згадати про винятковий зв'язок людини потестарного, архаїчного співтовариства й релігії. Політико-практична площина метарівню визначається існуванням переліку основних стратегій поведінки людини політичної – консервативної, ліберальної, центристської та радикальної.

У Розділі 3 «Людина як домінанта у розвитку політичних процесів» автором представлено системний погляд на специфіку політичної суб'єктності людини та створених нею формальних та неформальних структур, відмінності у їх процесуальній реалізації. Умови перехідного суспільства є ідеальними для демонстрації дії антропологічного чинника на політичні процеси, тому людина активно відтворює неопатрімоніальні відносини, керуючись відповідними пріоритетами.

У підрозділі 3.1 «Людина політична в межах простору існування» значну увагу зосереджено на вивченні просторової складової антропологічного чинника. Саме через неї можливо скласти першочергову уяву щодо поширення та власне впливу людського фактору у політиці. Просторова складова набуває характеристик території, середовища та відповідної системи соціально-політичних зв'язків. Останній компонент, а саме політичний простір є

психологічно обумовленим феноменом, що визначається цілою низкою взаємопов'язаних компонентів структурного (політичні емоції, політична поведінка, пов'язаних політичною взаємодією, політична свідомість) і динамічного характеру (психічний стан). Компонентом психіки, інтегруючим особистісні структурні компоненти політичного простору, є політичні настанови. Кожен новий простір набуває автентичних характеристик певного режиму або спрямованості розвитку політичних процесів.

У підрозділі 3.2. «*Антропогенні простори перебігу політичних процесів*» розглянуто структурну та функціональну специфіку антропогенних просторів. Саме антропогенний простір у динаміці власних змін – збільшення або зменшення, облаштування і т.д., детермінує спрямування розвитку будь-якого сучасного політичного процесу. Моноцентричний простір відмічено низьким ступенем мобільності суб'єктів й низькою динамікою розвитку політичних процесів. Існування подібного утворення сприяє відтворенню авторитарних та тоталітарних тенденцій. У той самий час поліцентричний простір відмічено високим ступенем мобільності суб'єктів й високою динамікою іманентних середовищу політичних процесів. В зв'язку з цим можливо відмітити, що він є характерним для різноманітних демократичних режимів або таких, що розглядаються у контексті демократичного розвитку. Перший в своїй внутрішній організації є кланово-корпоративним, другий – корпоративно-клановим, або навіть виключно корпоративним. Перший сприймає лише обмежений вплив зовнішнього середовища, другий відкритий до змін ззовні, та здатен до сприйняття та впровадження демократичних елементів. Перший є гомогенним за особливостями внутрішньої організації, другий, фактично – гетерогенним, фрагментарним, з цілим спектром різноманітних прихованих елементів. Домінування антропогенних просторів одного виду в суспільстві спонукає до конституювання політичної системи та політичного (державного) режиму відповідного зразка. Можливим є також перенесення даних просторів до інших соціально-політичних систем разом з представниками їх центральних позицій. Таким чином, наприклад, на думку автора дисертаційного дослідження, спрощуються процеси демократизації окремих політичних інститутів чи політичних систем в цілому.

У висновках до третього розділу зазначено, що феномен людини політичної має безпосереднє вираження у сучасному політичному процесі. Кожен політично-активний індивід наділений конкретним простором як необхідною складовою власного виживання. Простір надає індивіду необхідні ресурси для цієї нагальної потреби, тому закономірно є метою та найціннішим надбанням у політичній боротьбі. Даний простір є антропогенним, тобто зазнає постійного впливу зі сторони суб'єкта. У дисертаційному дослідженні виділено моноцентричний та поліцентричний антропогенні простори.

У Розділі 4 «**Антропологічна проекція політичної дії / взаємодії в процесуальній площині розвитку**» автор дисертаційного дослідження розкриває сутність особливостей політичної дії / взаємодії в умовах сучасного перехідного суспільства на різноманітних рівнях.

У підрозділі 4.1 «Домінуючі політико-антропологічні типи у сучасному політичному процесі» розглянуто специфіку типологізації політичних суб'єктів. Вплив феномену влади на розвиток політичного процесу є беззаперечним. Влада є субстанцією у створенні політичних інститутів та способом комунікації між ними. Дисертантом визначено, що антропологічний чинник базується на поширенні владного впливу, на відповідній складовій, що спонукає до збільшення «життєвого» простору, зокрема, шляхом прямого захоплення. Особливе місце займають суб'єкти реальної політичної влади. Суб'єкт реальної влади може діяти в рамках закону, створюючи видимість необхідну для прикриття своїх дійсних цілей та інтересів. І найголовніше – це залучення нових акторів у приховані або тіньові політичні процеси. Для політикуму вони можуть нести як позитивні, так і негативні наслідки. Виділення трьох базових політико-антропологічних типів: демократичного, тоталітарного та авторитарного конституює можливий спектр впливу антропологічного чинника. Кожному з них властиві особливі риси та простір. Кожен з наведених типів сприяє розвитку політичних процесів, згідно власному потенціалу та слідує різним ідеологічним стратегіям на метарівні, відтворюючи власну логіку у політичній дії / взаємодії. Дані типи визначають крайні полюси антропологічної проекції політичної дії / взаємодії на політичні процеси. Явище так званої прямої демократії в повній мірі відповідає суто політико-антропологічному вимірюванню але у сучасних умовах є виключенням.

У підрозділі 4. 2. «Політико-антропологічна утворююча розвитку виборчого процесу» автор дослідження конкретизує об'єкт впливу антропологічного чинника. Виборчий процес представлений у якості прикладу демонстрації такої дії. Автор відмічає високий рівень суто антропологічного впливу на процес політичних виборів, який проявляється у адміністративному тиску на волевиявлення електорату, патології психологічної залежності між політичним кандидатом та українським виборцем, неопатрімоніальних відносинах між провладними кандидатами та представниками бюрократичного апарату, особливо на регіональному та місцевому рівнях, відсутність впливової, а головне, ефективної та дієвої опозиції, широкий спектр прояву тіньових центрів політичної влади, корумпованість тощо. Особливістю розвитку виборчого процесу в Україні є латентна міфологізація політичного простору та політичних кандидатів. Чим вищий рівень влади, тим більший рівень використання тих чи інших міфологем в антропологічному вимірі. Найбільш життєздатною для впровадження у дію для розвитку виборчого процесу зі сторони влади (правлячої еліти) є модель «бюрократ», що несе у собі відповідні ментальні, політико-психологічні та політико-антропологічні родові якості. Саме вона, на думку автора дисертаційного дослідження, продукується для відтворення та розвитку більшості тіньових політичних процесів в межах політичних систем на пострадянському просторі. В межах сучасних неопатрімоніальних політичних режимів СНД – це перманентна модель політичної приналежності та відповідної поведінки політично-активної людини. Зокрема, явище корупції та її різнобічних проявів під час виборів укорінене у свідомості народу. Коріння його відноситься до потестарної за характером

системи ритуалів дарообміну, які спричиняють закономірні відхилення у політичному розвитку. Бюрократичний апарат в цьому сенсі уявляє собою ідеальне середовище та набір можливих виконавців, з чіткою внутрішньою організацією та ієрархією. Представники бюрократичного апарату частково можуть становити клієнтелу певного політичного кандидата.

У висновках до четвертого розділу зазначено, що людина політична уявляє собою найбільш адекватну форму демонстрації політичної суб'єктності в межах впливу антропологічного чинника. Визначеним є вплив на конкретну людину політичну феномену влади та простору у широкому сенсі цього неоднозначного явища.

Процесійна реалізація державної влади знаходить прояв, передусім, через діяльність представників сучасної бюрократії, яка не тільки підтримує державний апарат в межах визначеної території, але, як частково або повністю політизована структура, активно втручається у політичні процеси на різних етапах функціонування та розвитку.

У **Висновках** науково обґрунтовано теоретичне узагальнення та пропонується нове вирішення наукової проблеми, що полягає в необхідності врахування антропологічного чинника у розвитку політичних процесів. Узагальнення результатів дослідження дозволяє сформулювати висновки, які мають теоретичне й практичне значення й містять певну новизну.

Проблематика дисертаційного дослідження є достатньо новою для сучасної політичної науки і політичної практики. Більшість сучасних наукових розробок у цьому напрямку стосуються виключно окремих сегментів проблематики. Достатньо поширеним є розгляд окремих інституціональних утворень на чітко обмеженій території поселення того або іншого етносу, який зберігає традиційні шляхи у вирішенні політичних проблем. Умовно літературу з даної проблематики можливо розділити на декілька основних дискурсів: політологічний, політико-етнографічний, політико-біологічний.

Вони окреслюють лише окремі структурні частини необхідного матеріалу, зокрема характеризують феномен людини політичної, політичне лідерство, політичні еліти, взаємодію між політичними суб'єктами, расово-антропологічні характеристики політичного розвитку, соціобіологічні основи нерівності та влади, реалії трансформації сучасних посттрадиційних та постколоніальних політичних систем, феномен вождізму, феномен дарообміну, патронажно-клієнтні відносини, неопатримоніалізм тощо.

В свою чергу, особливості та умови розвитку сучасного політичного процесу у антропологічному вимірі мають свою специфіку:

По-перше, вони є біологічно, соціально та цивілізаційно обумовленими, тобто базуються на біологічних принципах, визначаються конкретним цивілізаційним та соціокультурним середовищем;

По-друге, вони є прихованими, перманентними та відносно стабільними порівняно з особливостями та умовами розвитку політичних процесів в інших практичних вимірах.

Основними методологічно-концептуальними підходами у політико-антропологічному вимірі є політико-біологічний, політико-психологічний,

інституційний, політико-потестарний тощо. Вони формують суто політико-антропологічний комплекс проблем, що знаходить теоретико-методологічне вираження у побудові антропологічної парадигми трансформації та розвитку політичних процесів з огляду на існуючу проблематику. Антропологічна парадигма в межах дослідження визначається як багатомодельна та багатовекторна.

Динамічною основою антропологічної парадигми є антропологічний чинник. Він продукується на декількох рівнях, де перший рівень автор дослідження визначає як метарівень розвитку політичних процесів. Він споріднений уявленню наукової спільноти щодо виокремлення політико-культурних елементів, ідеологем, міфологем у політичному процесі. Другий рівень загалом визначений як процесуальний. Це рівень безпосередньої політичної участі та діяльності.

Антропологічний чинник у розвитку політичних процесів уявляє собою інтенсивну інтерацію різноманітних політичних суб'єктів. В основі впливу антропологічного чинника на розвиток політичного процесу знаходяться біологічні елементи. Потреба участі у політичному процесі обумовлена явищем домінантності, тобто потребою індивіда у власній політичній суб'єктності. Дане явище сприяє диференціації індивідів за участю у розвитку політичного процесу та впливом на його результат. Тільки досить обмежена кількість індивідів має по-перше, комплекс необхідних ментальних та в цілому психологічних якостей для сприяння політичному розвитку; по-друге, умови для власної реалізації та реалізації внутрішньої потреби у екстраполяції політичної влади.

Людина політична уявляє собою найбільш адекватну форму демонстрації політичної суб'єктності в межах впливу антропологічного чинника. Фактично даний процес відбувається за допомогою антропологічної проекції політичної дії / взаємодії у політико-процесуальну площину розвитку. Людина політична спрямована на захоплення ресурсів та адекватного існування за умови їх правильного розподілу. Необхідною умовою для розгортання впливу антропологічного чинника на розвиток політичного процесу є наявність певного простору. Він представлений як сукупність рис та властивостей: по-перше, простору як певної території; по-друге, простору як середовища існування; по-третє, простору як системи політичних відносин та взаємозв'язків особистості. Таке співвідношення є ідеальним для максимальної ефективності, дієвості та виправданості існування просторового формування у політичній сфері. Відсутність окремих рис чи властивостей призводить до послаблення та подальшої дестабілізації. Наприклад, відсутність рис та властивостей специфічного простору як середовища – позбавляє адекватного сприйняття оточуючих політичних реалій; території – позбавляє потенційних економічних, господарських та демографічних ресурсів; систем політичних зв'язків – ускладнює політичну дію / взаємодію. Даний простір є динамічним та антропогенним. В залежності від особливостей впливу антропологічного чинника розрізняємо два типи простору: моноцентричний та поліцентричний. Моноцентричний простір характерний для розвитку тоталітарних та

авторитарних тенденцій. Він є персоналізованим, тобто всі тенденції політичного розвитку концентруються навколо одного надвпливового суб'єкта як центра політичної дії / взаємодії. Політична конкуренція носить прихований характер. У кризові періоди вона може набувати характеру відкритої та спонтанної. Моноцентричні антропогенні простори спираються на традиційну, релігійну, етнічну платформи тощо. Поліцентричний простір є основою для реалізації демократичних тенденцій. Його посилення може потенційно сприяти процесам демократизації та лібералізації у суспільстві. Через наявність більше ніж одного домінуючого політичного суб'єкта, він є конкурентним за своєю природою. Конкуренція переважно є відкритою. Розвиток політичних процесів відбувається завдяки проявам специфічної активності в межах антропогенних просторів та між ними. Особливості розподілу способів реалізації політичної дії / взаємодії спонукають до виділення трьох базових політико-антропологічних типів: демократичного, тоталітарного та авторитарного.

Політико-антропологічні складові знаходять вираження на практиці у політико-процесуальній площині розвитку. Весь загальний перелік політичних процесів, що розглядаються з точки зору впливу на їх розвиток антропологічних складових можливо умовно диференціювати на детерміновані ними повністю та частково. Визначено, що найбільш відчутний вплив антропологічні складові здійснюють на розвиток тіньових політичних процесів. Це пояснюється високим ступенем міжособистісних зв'язків, прийнятті більшості важливих політичних рішень, оминаючи правове поле, офіційні політичні і державні інститути. Останні набувають характеру фіктивних. Антропологічний чинник спонукає до збільшення «життєвого» простору, зокрема, шляхом прямого захоплення. На місцевому рівні здійснення, захоплення та утримання відповідного простору спрощується завдяки високому рівню криміналізації та маргіналізації діючих норм та правил порівняно з центром. Відповідно посилення впливу антропологічного чинника пов'язується з регіоналізацією політичних процесів. Послаблення – пов'язується з глобалізаційними тенденціями або різким посиленням впливу центральної влади під їх впливом. Відчутно знижують його деструктивний вплив процедури з десакралізації політичного простору, декомпозиції організованих політичних структур й інститутів тощо.

Найбільш показовим у сенсі конструктивного та деструктивного впливу антропологічного чинника є сучасний виборчий процес. Сучасний виборчий процес проявляє дійсне співвідношення по лінії «політична еліта – народ», де представники еліти реалізують концепцію власної незмінності. Неможливість дійсного політичного вибору обумовлена накладанням сучасних демократичних процедур на стійкі політичні основи, які мають архаїчне походження. Антропологічний чинник у розвитку сучасного виборчого процесу заперечує принцип відкритості та прозорості, зменшує вірогідність реальної конкурентної боротьби між потенційними кандидатами, особливо на регіональному та локальному рівнях. Антропологічний чинник сприяє стабілізації соціального середовища за умов обмеження конфліктного протистояння тільки між

окремими центрами політичної влади та поповнення владної еліти шляхом прихованої процедури кооптації.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Шабанов М. А. Человек политический как субъект и продукт трансформации и интеграции современного общества / М. А. Шабанов // Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. – 2009. – Т. 14. Вип. 13. – С. 609 – 620.
2. Шабанов М. О. Влада в політико-процесуальній площині розвитку: антропологічний контекст / М. О. Шабанов // Актуальні проблеми політики.- 2011. – № 41. – С. 138 – 149.
3. Шабанов М. О. Антропологічний вимір розвитку сучасного виборчого процесу в Україні / М. О. Шабанов // Перспективи. – 2011. – 2 (48). – С. 181 – 187.
4. Шабанов М. А. Антропогенные пространства развития политических процессов / М. О. Шабанов // Перспективи. – 2011. – 3 (49). – С. 156 – 163.
5. Шабанов М. О. Антропологическая доминанта в динамике теневых политических процессов / М. О. Шабанов // Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. – 2011. – Т. 16. Вип. 10. – С. 841 – 852.
6. Шабанов М. О. Homo totalitaricus як феномен у розвитку сучасного політичного процесу / М. О. Шабанов // Перспективи. – 2012. – 2 (52). – С. 109 – 116.

АНОТАЦІЯ

Шабанов М. О. Антропологічний чинник у розвитку політичних процесів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2013.

Проблематика дисертаційного дослідження є достатньо новою для сучасної політичної науки і політичної практики. Антропологічний чинник базується на поширенні владного впливу. Розвиток політичних процесів відбувається завдяки проявам специфічної активності в межах окремих антропогенних просторів та між ними. В дисертації визначена можлива кореляція між рівнем демократизації та присутністю архаїчних елементів у розвитку сучасного політичного процесу. На думку автора відчутно знижують деструктивний вплив антропологічного чинника процедури з декомпозиції організованих політичних структур.

Визначені сутнісні характеристики та роль особливих антропогенних просторів як площини, необхідної для розвитку будь-якого політичного процесу у сучасній політичній системі; встановлено зв'язок між даними просторами та

особливостями розвитку політичних процесів, формуванням демократичних, авторитарних та тоталітарних політичних режимів.

У контексті впливу антропологічного чинника найбільш показовим є виборчий процес.

Ключові слова: антропологічний чинник, політичний процес, політичний розвиток, політичні інститути, політична інтеракція, політичний простір, антропогенний простір, неопатрімоніальні відносини.

АННОТАЦІЯ

Шабанов М. А. Антропологический фактор в развитии политических процессов. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Государственное учреждение «Южно-Украинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, 2013.

Проблематика диссертационного исследования является достаточно новой для современной украинской политической науки и практики. Современные политико-антропологическое измерение наиболее полно репрезентовано западными и российскими политологами. Часть украинских исследований, которые содействовали бы разработке тех или других теоретических положений незначительна. Основными концептуально-методологическими подходами являются политико-биологический, политико-психологический, институциональный и т. д.

Антропологический фактор основывается на распространении властного влияния. Определено, что компоненты данного влияния часто носят скрытый характер и фрагментарный характер.

Развитие политических процессов осуществляется благодаря проявлениям специфической активности в пределах отдельных антропогенных пространств и между ними. В диссертации определена корреляция между уровнем демократизации политической системы общества и присутствием архаических элементов в современных политических процессах. Важной особенностью в распространении антропологического фактора является конституирование особых антропогенных пространственных формирований – моноцентрических и полицентрических. В зависимости от преобладания в политической системе того или иного условного пространства, складывается вектор развития политических процессов на различных уровнях. Моноцентрические антропогенные пространства приводят к развитию авторитарных и тоталитарных тенденций, полицентрические – способствуют демократизации политического действия / взаимодействия, воспроизведению конкурентной и сверхконкурентной политической среды. Отмечено, что конкурентность выявляет существенный политико-антропологический элемент - насилие. Данный элемент детерминирует специфику перманентной конструктивности или деструктивности влияния антропологического фактора. На основе специфики влияния антропогенных пространств, выделено три базовых

политико-антропологические типа: демократический, авторитарный и тоталитарный. Каждый из них детерминирует определенный имманентный вектор политического развития.

Уточняется, что существенно снижают деструктивное влияние антропологического фактора меры по десакрализации политического пространства, декомпозиции политических структур и институтов. Внедрение универсалистских демократических принципов и синхронные изменения в социально-политической структуре содействуют снятию влияния антропологического фактора. В Украине данные меры применяются частично в связи с отсутствием необходимой конкурентной среды и адекватных механизмов по преодолению данного влияния.

В контексте деструктивного или конструктивного влияния антропологического фактора наиболее показательным является современный избирательный процесс. Он отрицает принцип открытости и прозрачности, уменьшает возможность реальной конкурентной борьбы между потенциальными политиками-кандидатами, отделяет профессиональных политиков и представителей бюрократического аппарата от представителей общественных организаций, ограничивает возможные ресурсы неправительственных политических организаций. Существенной позитивной особенностью является снижение проявлений физического насилия во время избирательной кампании. Антропологический фактор содействует стабилизации социальной среды при условии ограничения конфликтного противостояния только между отдельными центрами политической власти и пополнения властной элиты скрытой процедурой кооптации, безальтернативных выборов.

Ключевые слова: антропологический фактор, политический процесс, политическое развитие, политические институты, политическая интеракция, политическое пространство, антропогенное пространство, неопатримониальные отношения.

SUMMARY

Shabanov M. A. Anthropological factor in political processes development. – The Manuscript.

Thesis for a degree in political science, after specialty 23.00.02 - political institutions and processes. – State authority «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky», Odessa, 2013.

The issue of the dissertation research is fairly new to the modern Ukrainian political science and practice. Anthropological factor is based on the distribution of power relation. The development of political processes is manifestations due to the specific activity within a certain man-made spaces between them. The thesis is defined correlation between the level of democratization and the presence of archaic elements in the modern political process. According to the author significantly reduce the destructive impact of the anthropological factor measures decomposition of the political structures.

Identified the essential characteristics and the special role anthropogenic spaces as planes needed for the development of any policy process in the modern political system, the relation between these spaces and features of the political process, the formation of democratic, authoritarian and totalitarian political regimes.

In the context of anthropological impact factor most revealing is the electoral process.

The key words: anthropological factor, political process, political development, political institutions, political interaction, political space, anthropogenic space, neopatrimonial relations.